

ครุธรรม 8 : สาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณี
The Eight Gurudhamma: The cause of the disappearance of
Theravada Bhikkhuni

ประทีปเด่น เวศการี

Prateepden Veskavee

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: parinunp@yahoo.com

บทคัดย่อ

บทความนี้ทำการศึกษาผลงานทางวรรณกรรมของหนังสือเรื่องเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 ซึ่งเขียนโดยพระเมตตานันโทภิกขุ โดยเฉพาะการตีความเกี่ยวกับครุธรรม 8 กับการเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาท ซึ่งพระเมตตานันโท ภิกขุ ตีความแตกต่างจากที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยตีความว่า การบัญญัติครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส มีแนวคิดที่เป็นอคติต่อสตรีอย่างรุนแรง และมีวัตถุประสงค์จะขจัดภิกษุณีสงฆ์ให้หมดไป บทความนี้ได้ศึกษากรณีดังกล่าว โดยศึกษาเป็น 3 ประเด็น คือ 1. ครุธรรมกับการเป็นพุทธพจน์ 2. อคติทางเพศในพระพุทธศาสนาเถรวาท 3. เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาทในยุคหลังพุทธกาล

จากหลักฐานและเหตุผลของนักวิชาการร่วมสมัย ที่ศึกษาประเด็นดังกล่าว ได้โต้แย้งหักล้างเหตุผลที่พระเมตตานันโท ภิกขุ นำมาแสดงไว้ ทำให้การตีความของพระเมตตานันโท ภิกขุ ไม่มีน้ำหนักเหตุผลเพียงพอที่จะยอมรับได้ว่าครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส หรือเป็นสาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณีสงฆ์

คำสำคัญ: การตีความ, พระไตรปิฎก, ครุธรรม 8, การเสื่อมสูญภิกษุณี

Abstract

This article is the study of the famous book, It Happen in B.E. One, Vol.I and Vol.II by Venerable Mettanandho Bhikku, and viewpoints of the author. Especially the viewpoints of Gurudhamma and the disappearance of Theravada

Bhikkuni, in which Buddhism is interpreted and explained through scientific frameworks. In the case of The Eight Gurudhamma is the cause of the disappearance of Theravada Bhikkhuni, the author shows that The Eight Gurudhamma is not the words of the Buddha. It happens after the increase of bhikkhuni by the powerful bhikkhu at that time, which regard and treat bhikkhuni as a mere adjunct of man, with an aim to eliminate Theravada Bhikkhuni. This article studies the viewpoint of the author and the other educators in three points. 1. The Eight Gurudhamma and the word of the Buddha. 2. Feminism in Theravada Buddhism. 3. The cause of the disappearance of Theravada Bhikkhuni after the parinibbana of the Buddha.

From the viewpoint of many educators show the reasons to argue the interpretations of the author, the fault in which Buddhism is interpreted and explained through scientific frameworks, such as, Einstein's theory of relativity and Mahapadesa, the status and the roles played by the women during the Buddha's life and feminism, also the historic reason to assist the disappearance of Theravada Bhikkhuni after the parinibbana of the Buddha. Significantly, the reason of many educators reduces the weight to rely on the interpretation of the author. Absolutely, the interpretation of the author not to be in line with the Tipitaka. Therefore, The Eight Gurudhamma is the words of the Buddha, and is not exactly the cause of the disappearance of Theravada Bhikkhuni.

Keywords: hermeneutics, The Tipitaka, The Eight Gurudhamma, The Disappearance of Bhikkhuni

บทนำ

การตีความเกิดขึ้นมาพร้อมกับการเกิดขึ้นของมนุษย์ เมื่อเด็กเกิดขึ้นมา เขาได้รับพลังแห่งถ้อยคำ ทำให้สามารถสื่อสารกับบุคคลรอบตัวได้ ตั้งแต่มารดาผู้ให้กำเนิด เป็นต้นไป และเมื่อมนุษย์สามารถพูดกับคนอื่นโดยอาศัยภาษา ก็ได้ชื่อว่าเขาได้นำเอาหลักการตีความมาใช้ในเชิงปฏิบัติการแล้ว เมื่อเขาพูดกับใคร และใครพูดกับเขา เมื่อนั้นเขาได้ชื่อว่า เป็นผู้ตีความอยู่ทุกวินาที เป็นนักตีความภาษาที่คนอื่นพูด และทักษะที่สะสมเอาไว้ ช่วยให้เกิดหลักการตีความขึ้นมา ทุกคนมีธรรมชาติแห่งความเป็นผู้สามารถตีความได้อยู่ในตัว แต่ความสามารถในการ

46 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2562)

ตีความต่อศาสตร์ทั้งหลาย ต่างจากความสามารถในการตีความทั่วไป เช่น ความสามารถในการตีความคัมภีร์ทางศาสนา บางคนไม่สามารถตีความคัมภีร์ทางศาสนาหรือปรัชญาการตีความจึงเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้ สำหรับพระพุทธศาสนาเถรวาทมีการตีความหรือไม่นั้น หากพิจารณาถึงการที่พระอรรถกถาจารย์ และ พระฎีกาจารย์ เป็นต้น ได้ทำการอรรถาธิบายพระไตรปิฎกไว้ ซึ่งมีผู้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาเก่าแก่ ย่อมจะมีศาสตร์แห่งการตีความเป็นบริบทของตนเอง พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท เป็นนิกายดั้งเดิม และชาวพุทธทั้งหลายมีความเชื่อว่า พระบาลีเป็นพุทธวจนะ ซึ่งถูกรวบรวมสังคายนา และนำสืบทอดกันมาในรูปพระไตรปิฎก พระไตรปิฎก เป็นแหล่งรวมวรรณคดีอันยิ่งใหญ่ และวรรณคดีบาลีมีวิวัฒนาการแตกต่างกันไป ตามยุคสมัย มีบริบท กระบวนทัศน์แตกต่างกันไป จึงเกิดมีการตีความวรรณคดีบาลีขึ้นมา (วีระชาติ นิมมอนค์, 2552)

ในพระไตรปิฎกมีพระพุทธพจน์ที่สามารถเข้าใจได้ว่า สมัยพุทธกาลมีการตีความดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่ชาวกาลามะ ก่อนปลงใจเชื่อเรื่องต่าง ๆ ควรใช้ปัญญาพิจารณาให้รอบคอบก่อน เช่น อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุমান ซึ่งหมายถึงการคาดคะเนตามหลักเหตุผล (มา นยเหตุ) เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย 20/505/241) คำว่า อย่าปลงใจเชื่อเพราะการอนุมาน พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ได้แก่ อย่าเชื่อถือ แม้โดยการเชื่อตามนัย นยเหตุ เป็นการตีความตามหลักเหตุผล หมายถึง เหตุผลวิเคราะห์หรือนัยวิเคราะห์ คัมภีร์เนตติปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ว่าด้วยหลักการอธิบายพระบาลีพุทธพจน์ รจนา โดย พระมหากัจจายนเถระ พระอริยสาวก ผู้เป็นเอตทัคคะในทาง จำแนกธรรมที่ย่อให้พิสดาร ได้แสดงหลักการอธิบายพระพุทธพจน์ไว้ 3 อย่าง คือ หาระ นยะ และสาสนปฏิฐาน ซึ่งอรรถกถาหรือคำอธิบายพระบาลีทั้งหมดอาศัยหลักการของเนตติปกรณ์ (จำรุญ ธรรมดา, 2555) คัมภีร์ปทฐปัสสัทธิได้แยกธาตุ ปัจจัยของคำว่า นย เป็น นิ ธาตุ + อ ปัจจัย โดย นิ ธาตุ มีอรรถว่า ในการให้ถึง (ปาปเน) รูปสำเร็จเป็นนยติ (นย + ตี วิภัตติอาชยาต) (พระพุทธปัยมมหาเถระ, 2559)

สังคมไทยปัจจุบันมีการผลิตงานเขียนในลักษณะของการอธิบายหรือตีความนอกบริบทที่เคยทำกันมาแต่เดิม มีการนำเอาพุทธศาสนามาพิจารณาร่วมกับศาสตร์ต่าง ๆ เช่นในกรอบของปรัชญา (อภิปรัชญา) ในประเด็นพระนิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาในการตีความ โดยเฉพาะการตีความพระไตรปิฎกที่นำมาสู่ข้อถกเถียงต่าง ๆ หนังสือเรื่องเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 ที่เขียนโดยพระเมตตาณันโท ภิกขุ ก็ทำนองเดียวกันเป็นกรณีของการนำเอาพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท มาตีความแบบใหม่ที่แตกต่างจากการตีความตามจารีตประเพณีเดิม โดยอาศัยกรอบความคิดทางวิทยาศาสตร์ และได้ตีความพระไตรปิฎกไว้ในหลาย ๆ เรื่อง

บทความนี้จะศึกษาเฉพาะการตีความกรณีกรรม 8 ประการ กับการเชื่อมสัญญาของ ภิกษุณีสงฆ์เถรวาท ที่พระเมตตานันโท ภิกษุ ได้ตีความเอาไว้ว่า การบัญญัติกรรม 8 ประการ ไม่ใช่พุทธบัญญัติ เกิดมีขึ้นในภายหลัง จากการเกิดขึ้นของภิกษุณีสงฆ์มาระยะเวลาหนึ่งแล้ว โดยภิกษุผู้มีอำนาจในการบริหาร หลังพุทธปรินิพพาน ในคราวทำปฐมสังคายนา พร้อมกับการ บัญญัติสิกขาบทของภิกษุณีสงฆ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อจะทำลายภิกษุณีสงฆ์ให้หมดไป (เมตตานันโท ภิกษุ, 2555 ก) ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงต้องการหาคำตอบว่า พระเมตตานันโท ภิกษุ ตีความเรื่องกรรม 8 ประการนี้มีความถูกต้องตามพระไตรปิฎก และหลักฐานที่นักวิชาการได้ ใช้กันอยู่หรือไม่ เพื่อจะได้มีความถูกต้อง ชัดเจน ยิ่งขึ้น และเป็นแนวทางที่ดีต่อพุทธศาสนิกชน รุ่นหลังต่อไป

แนวคิดเรื่องการตีความเรื่องพระไตรปิฎก กรรมและการเชื่อมสัญญาภิกษุณี

ความหมายของคำว่า “การตีความ” “พระไตรปิฎก” “กรรม 8” และ “การเชื่อมสัญญาภิกษุณี” ดังนี้

1. คำว่า “การตีความ” ตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Hermeneutics” ราชบัณฑิตยสถาน ให้คำแปลเป็นทางการว่า “อรรถปริวรรตศาสตร์ : วิชาว่าด้วยการตีความ” ในทางเทววิทยา หมายถึง การอธิบายความหมายของเรื่องราวต่าง ๆ ในคัมภีร์ไบเบิล ในทางปรัชญาสังคม หมายถึงวิชาที่เกี่ยวกับการสืบค้น และการตีความพฤติกรรมของมนุษย์ และสถาบันต่าง ๆ ว่า เป็นไปโดยมีเจตนา และในทางอัตถิภาวนิยม หมายถึง การค้นคว้าเพื่อหาจุดหมายของการเป็นมนุษย์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2540)

2. คำว่า พระไตรปิฎก คำว่า ไตร แปลว่า สาม ส่วนคำว่า ปิฎก มีคำแปลได้หลากหลาย พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายไว้ในอรรถกถา ปฐมสมันตปาสาทิกา แปลว่า ตำรา หรือภาชนะ หมายถึง ตำราสามหมวด หรือภาชนะที่รองรับพุทธวจนะ ส่วนไทย คำว่า ปิฎก หมายถึง ตะกร้า เป็นที่รวบรวมบรรจกรรมทั้งหลาย แยกกันไว้เป็นหมู่เป็นหมวด เสมือนหนึ่งใส่ตะกร้าไว้ใน ปทานุกรมของซิลเดอร์ คำว่า ปิฎก แปลว่า ขุมทรัพย์หรือคลังทรัพย์ ซึ่งคำแปลดังกล่าวนี้มีความ ไพเราะ คำว่า พระไตรปิฎกจึงเป็นคลังทรัพย์ อันแท้จริงเป็นคลังแห่งทรัพย์อันประเสริฐสุด ที่ บรรจุคำสอน 3 หมวด ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงประทานไว้เป็นมรดกให้แก่เรา (พระมหาอดิสร ถิร สิโล, 2543)

3. กรรม 8 หมายถึง ธรรมอันหนัก เป็นหลักความประพฤติสำหรับพระภิกษุณี จะพึง ถือเป็นเรื่องสำคัญ อันต้องปฏิบัติด้วยความเคารพ ไม่ละเมิดตลอดชีวิต มี 8 ประการ ตามที่ ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 7/403/316-317)

48 วารสาร มจร ปรัชญาปริทรรศน์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (มกราคม – มิถุนายน 2562)

1) ภิกษุณีถึงจะบวชได้ 100 พรรษา ก็ต้องทำการกราบไหว้ ต้อนรับ ทำอัญชลีกรรม ทำสมาธิกรรมแก่ภิกษุผู้บวชแม้ในวันนั้น ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

2) ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

3) ภิกษุณีพึงหวังธรรม 2 อย่าง คือ ตามอุโบสถ และไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

4) ภิกษุณีจำพรรษาแล้วพึงปวารณาในสงฆ์ 2 ฝ่าย โดยสถาน 3 คือ ได้เห็นได้ฟัง หรือได้นึกสงสัย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

5) ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้วพึงประพฤติกุขมานัตในสงฆ์ 2 ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

6) ภิกษุณีพึงแสวงหาการอุสมบทในสงฆ์ 2 ฝ่าย ให้แก่สิกขมานา ที่ศึกษาธรรม ๖ ข้อตลอด ๒ ปีแล้ว ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

7) ภิกษุณีไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษภิกษุ ไม่ว่ากรณีใด ๆ ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

8) ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามภิกษุณีสั่งสอนภิกษุ แต่ไม่ห้ามภิกษุสั่งสอนภิกษุณี ธรรมข้อนี้ภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต

4. การเสื่อมสูญภิกษุณี เนื่องจากมีเหตุการณ์ที่ภิกษุณีสงฆ์เถรวาท เจริญแพร่หลายในชมพูทวีปอยู่ช้านาน และภิกษุณีสงฆ์เถรวาทเจริญรุ่งเรืองในลังกาทวีปยาวนานไม่น้อยกว่า 1,000 ปี แต่ในที่สุดได้สูญสิ้นไป ด้วยเหตุใดและกาลใดไม่ปรากฏชัด ส่วนในประเทศไทยไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้เคยมีภิกษุณีสงฆ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551) จึงหมายถึงการเสื่อมสูญภิกษุณีเถรวาท

แนวคิดของพระเมตตานันทโกภิกขุ ในกรณีครุธรรม 8 กับการเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาท

จากโครงสร้างหรือเนื้อเรื่องเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 ที่เริ่มด้วยการเรียกความสนใจ ด้วยประเด็นทางการแพทย์เกี่ยวกับพระโรคที่พระพุทธองค์พระประชวร แล้วตามมาด้วยประเด็นต่าง ๆ สุดท้ายมาที่การเกิดความขัดแย้งระหว่างพระมหากัสสปะกับพระอานนท์ ซึ่งต่างก็มีลูกศิษย์ลูกหามากด้วยกัน ทำให้เกิดความขัดแย้งในคณะสงฆ์ ซึ่งประเด็นนี้พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ปัจจุบันคือสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ได้ชี้ให้เห็นว่า (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543) เนื้อเรื่องที่ยกพระโรคที่ประชวร ซึ่งเป็นประเด็นทางการแพทย์เป็นเรื่องหลัก แต่จริง ๆ แล้ว มีเป้าหมายมุ่งไปที่จะทำให้เห็นว่า เกิดความขัดแย้งในคณะสงฆ์ การทำปฐมสังคายนาไม่

นำเชื่อถือ ทำให้พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานที่ไม่แน่นอน จึงเห็นได้ว่าการที่พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานที่ไม่แน่นอน จะทำให้การตีความพระไตรปิฎกด้วยวิธีการตามจารีตประเพณีที่ยึดถือพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานสำคัญที่สุด มีความไม่น่าเชื่อถือไปด้วย ดังที่พระเมตตานันโท ภิกขุ ได้ให้ความเห็นไว้ว่า การตีความพระไตรปิฎก ด้วยวิธีการตามจารีตประเพณีที่นิยมใช้คัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ภีคา อนุภีคา ของพุทธศาสนานิกายเถรวาท มีปัญหาและเป็นอุปสรรคต่อการเข้าใจสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น (พระเมตตานันโท, 2555 ก) พระเมตตานันโท ภิกขุ จึงนำเอาวิธีการแบบตะวันตก มาใช้ตีความพระไตรปิฎกในหนังสือดังกล่าว ซึ่งแตกต่างจากวิธีการตามจารีตประเพณี ที่ใช้การตีความตามลำดับชั้นของคัมภีร์ (พระไตรปิฎก อรรถกถา ภีคา อนุภีคา) (พระเมตตานันโท, 2555 ก)

เพื่อที่จะทราบได้ว่าวิธีการแบบตะวันตกที่ผู้เขียนนำมาใช้ตีความพระไตรปิฎกนั้นเมื่อเอามาใช้แล้ว มีความถูกต้องหรือไม่อย่างไร จึงขอนำผลงานวิจัยเรื่องการตีความ และอธิบายพระพุทธานุภาพ ด้วยกรอบความคิดทางวิทยาศาสตร์ โดย ผศ.ดร.ปกรณ สิงห์สุริยา ที่ได้ศึกษาหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 ของพระเมตตานันโท ภิกขุ ไว้มาพิจารณาประกอบการวิเคราะห์ด้วยดังนี้

ดร.ปกรณ สิงห์สุริยา ได้อธิบายถึงผลงานที่มีการนำพระพุทธานุภาพมากล่าวนอกบริบทเดิม เช่นมากล่าวในแง่ของปรัชญา หรือในแง่ของวิทยาศาสตร์ นั้นมีอยู่มากมายและหลากหลายรูปแบบ ในบรรดารูปแบบต่าง ๆ นั้นมีส่วนของการตีความและอธิบาย โดยที่การอธิบายเป็นกระบวนการที่มาหลังการตีความในขั้นต้น และในส่วนของกระบวนการทำความเข้าใจของมนุษย์อาศัยมโนทัศน์เรื่องวงเวียนแห่งการตีความ (Hermeneutical Circle) ของชไลเออร์มาเคอร์ ช่วยทำความเข้าใจ อันเป็นส่วนที่มีความสำคัญในศาสตร์การตีความ โดยวงเวียนแห่งการตีความ เป็นกระบวนการทำความเข้าใจของมนุษย์ที่ต้องทำความเข้าใจ ส่วนย่อย (part) จากองค์รวม (whole) และทำความเข้าใจองค์รวมจากส่วนย่อย เป็นวงเวียนอยู่เช่นนี้ เช่นส่วนย่อยคือเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง องค์รวมคือความหมายของเรื่องทั้งหมด ถ้าจะเข้าใจเรื่องราว จะต้องเข้าใจเหตุการณ์ต่าง ๆ ก่อน และการเข้าใจเหตุการณ์ แต่ละเหตุการณ์ก็ขึ้นกับความเข้าใจโดยรวม สรุปว่าการตีความคือการให้ความหมายแก่ส่วนย่อยในบริบทขององค์รวม และการอธิบายคือการแสดงที่มาของความหมายนั้น เนื่องจากมีความสืบเนื่องต่อกันระหว่างการตีความและอธิบาย จึงไม่มีการแยกคำทั้งสอง แต่ถือเป็นคำเดียวกัน (ปกรณ สิงห์สุริยา, 2555) ดังนั้นหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 ของพระเมตตานันโท ภิกขุ จึงแสดงถึงลักษณะของการนำพุทธานุภาพมาตีความและอธิบายด้วยกรอบวิทยาศาสตร์อย่างชัดเจนด้วยการเสนอวิธีการตีความพระไตรปิฎก ที่ให้สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ รวมถึงผลการตีความ ตามวิธีการที่เสนอนั้น

เนื่องจากหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1 และเล่ม 2 พระเมตตานันโท ภิกขุ ได้ตีความพระไตรปิฎกไว้ในหลายประเด็น และนอกจากจะนำหลักธรรมจากพระไตรปิฎกมาประยุกต์ใช้ตีความ ยังนำเอาทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ด้วย ในบทความนี้ จึงขอยกเอาการตีความกรณีกรรม 8 กับการเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาทมาพิจารณาว่าวิธีการตีความพระไตรปิฎก ในกรณีดังกล่าวของพระเมตตานันโท ภิกขุ มีความถูกต้องหรือมีข้อโต้แย้งตามหลักวิชาการหรือไม่อย่างไร ซึ่งตามหลักฐานในพระไตรปิฎก กรรม 8 ประการ เป็นเงื่อนไขที่พระผู้มีพระภาค ทรงตั้งขึ้นเพื่อให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีรับไว้ได้ จึงได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนาเป็นองค์แรก (พระไตรปิฎกภาษาไทย 7/403/316-317) ต่อมาพระผู้มีพระภาคได้ทรงบัญญัติสิกขาบทสำหรับภิกษุณี ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก ภิกษุณีวิภังค์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 3/656/1-401) เป็นการจำแนกความเกี่ยวกับสิกขาบทของภิกษุณี คือศีลของภิกษุณี เรียกโดยรวมว่าภิกษุณีปาติโมกข์ เป็นบทบัญญัติที่ภิกษุณีสงฆ์จะต้องสวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกครึ่งเดือน เหมือนภิกษุสงฆ์สวดภิกษุปาติโมกข์ สิกขาบทของภิกษุณีมี 2 กลุ่มเป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภ ภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียวมี 130 สิกขาบท ภิกษุณีต้องรักษา และเป็นบทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์ บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษา และภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย 181 สิกขาบท รวมเป็นศีลของภิกษุณีสงฆ์ 311 สิกขาบท

กรรม 8 ที่ปรากฏในหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. 1 คือ

1. ภิกษุณีอุปสมบทแล้ว 100 ปี ต้องกราบไหว้ ลูกรับ ทำอัญชลีกรรม สามิจริกรรม แต่ภิกษุที่อุปสมบทในวันนั้น ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต
2. ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะเคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต
3. ภิกษุณีต้องหวังกรรม 2 ประการ คือ ถามวันอุโบสถ 1 เข้าไปฟังคำสั่งสอน 1 จากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน ธรรมแม้นี้ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต
4. ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องพิจารณาในสงฆ์สองฝ่าย โดยสถานทั้ง 3 คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน หรือโดยได้รังเกียจ ธรรมแม้นี้ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต
5. ภิกษุณีต้องธรรมที่หนักแล้ว ต้องประพฤติ ปักขมานัต ในสงฆ์ 2 ฝ่าย ธรรมแม้นี้ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต
6. ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์ 2 ฝ่าย เพื่อสิกขมานาผู้มีสิกขา อันศึกษาแล้วในธรรม 6 ประการ ครบ 2 ปีแล้ว ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

7. ภิกษุณีไม่พึงดำ บริภาษภิกษุ โดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

8. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ปิดทางไม่ให้ภิกษุณีทั้งหลาย สอนภิกษุ เปิดทางให้ภิกษุทั้งหลายสอนภิกษุณี ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

พระเมตตานันทโภภิกษุ ได้ตีความแตกต่างจากที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยตีความว่า ครุธรรม ๘ ดังกล่าวนี้นี้ ไม่ใช่พุทธดำรัส เกิดมีขึ้นภายหลังการเกิดขึ้นของภิกษุณีสงฆ์มาระยะเวลาหนึ่งแล้ว ในภายหลังพุทธปรินิพพาน โดยภิกษุผู้มีอำนาจในการบริหารที่มีอคติต่อสตรีอย่างรุนแรง มีแนวคิดในการเลือกปฏิบัติต่อสตรี ซึ่งเป็นแนวคิดที่ไม่ใช่แนวคิดที่เคารพความเสมอภาคระหว่างภิกษุและภิกษุณีของพระผู้มีพระภาค และมีวัตถุประสงค์จะขจัดภิกษุณีสงฆ์ให้หมดไป (พระเมตตานันท, 2555 ก) บทความนี้ทำการศึกษากรณีครุธรรม ๘ กับการเสื่อมสูญภิกษุณีสงฆ์เถรวาท โดยศึกษาใน 3 ประเด็น คือ

1. ครุธรรมกับการเป็นพุทธพจน์
2. อคติทางเพศในพระพุทธศาสนาเถรวาท
3. เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาทในยุคหลังพุทธกาล

ในประเด็นครุธรรมกับการเป็นพุทธพจน์ พระเมตตานันทโภภิกษุ ตีความว่า ครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส โดยอ้างทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ คือ ทฤษฎีสัมพัทธภาพ และหลักกรรมหาปเทศ 4 จากพระไตรปิฎก โดยผู้ตีความต้องตระหนักว่า เมื่อพบข้อความหนึ่ง ๆ ในพระไตรปิฎก ไม่ควรด่วนสรุปว่า เป็นเหตุการณ์ที่พระผู้มีพระภาคตรัส หรือกระทำเช่นนั้นเช่นนี้ คงสรุปได้เพียงว่า เป็นข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเท่านั้น ด้วยเหตุผลว่า การรับรู้เหตุการณ์นั้น อยู่ในบริบทของกาละ-เทศะ ของผู้อ่านพระไตรปิฎก ไม่ใช่การมีประสบการณ์ตรง คืออยู่ในกาละ-เทศะของเหตุการณ์ ขณะเกิดขึ้นจริง อันเป็นหลักการของทฤษฎีสัมพัทธภาพ และเมื่อนำหลักมหาปเทศ 4 มาใช้ตีความร่วมด้วยแล้ว ช่วยให้แสวงหาข้อเท็จจริง เกี่ยวกับบุคคล และเหตุการณ์ของการบัญญัติครุธรรม 8 ได้ หลักมหาปเทศ 4 ที่พระเมตตานันทโภภิกษุ นำมาใช้ในหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. 1 คือที่ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้กล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับมาเฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคว่านี้เป็นธรรมนี้เป็นวินัย เป็นต้น ดังนี้ ไม่พึงชื่นชม ไม่พึงคัดค้านคำกล่าวของภิกษุนั้น ครั้นแล้วพึงเรียนบทและพยัญชนะเหล่านั้นให้ดี แล้วสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ลงในพระสูตรไม่ได้ ลงในพระวินัยไม่ได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี้มิใช่คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคแน่นอน และพระเถระนั้นจำมาผิดแล้ว ดังนั้น พึงทิ้งคำกล่าวนั้นเสีย ถ้าเมื่อสอบสวนในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัยลงในพระสูตรได้ เทียบเคียงในพระวินัยได้ พึงถึงความตกลงในข้อนี้ว่า นี้

เป็นคำของพระผู้มีพระภาคแน่นอน และพระเถระนั้นจำมาถูกต้องแล้ว (พระเมตตานันทโก, 2555 ก)

ในประเด็นอคติทางเพศในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระเมตตานันทโกภิกขุ ติความว่าการบัญญัติศีล 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส เพราะศีล 8 มีอคติทางเพศ มีแนวคิดในการเลือกปฏิบัติต่อสตรี ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างภิกษุและภิกษุณีในบทบาทต่าง ๆ ทางสังคม ศาสนา แสดงถึงแนวคิดที่เข้ากันไม่ได้ หรือไม่ใช่วรรคคตินิยมของพระผู้มีพระภาคที่ให้ความเสมอภาคทางเพศ ตามที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นส่วนใหญ่ ตามหลักมหาปเทศ 4 พระเมตตานันทโกภิกขุ เห็นว่า ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ศีล 8 ประการ คือ ปัญหาพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ซึ่งพุทธดำรัสในพระไตรปิฎก ล้วนมีสาระรับรองความเท่าเทียมกันของมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าหญิงหรือชาย

ในประเด็นเหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมสลายของภิกษุณีเถรวาทในยุคหลังพุทธกาล พระเมตตานันทโก ภิกขุ ติความว่า ศีล 8 ประการ เป็นเหตุให้ภิกษุณีเถรวาทเสื่อมสลาย ด้วยเหตุผลที่ศีล 8 เป็นการกำหนดหน้าที่อันหนัก 8 ประการ สำหรับภิกษุณีที่จะต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัด เป็นการเลือกปฏิบัติต่อสตรี หรือเป็นการลดทอนสิทธิของภิกษุณี บังคับให้ภิกษุณีต้องปฏิบัติเป็นเหตุให้ภิกษุณีสงฆ์เถรวาทเสื่อมสลายไป สนับสนุนสมมติฐานได้ว่า ศีลทั้ง 8 ข้อนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำลายภิกษุณีสงฆ์ (พระเมตตานันทโก, 2545 ข)

แนวคิดเรื่องศีล 8 กับการเสื่อมสลายของภิกษุณีเถรวาทของนักวิชาการร่วมสมัย

แนวคิดเรื่องศีล 8 กับการเสื่อมสลายภิกษุสงฆ์เถรวาท ในส่วนนี้เป็นการนำเสนอผลการศึกษาของนักวิชาการร่วมสมัยที่ได้ศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว โดยเฉพาะที่ได้ให้ความสนใจในประเด็นทั้งสาม คือ

1. ศีลกับการเป็นพุทธพจน์ ซึ่งพระเมตตานันทโกภิกขุ ติความว่า ศีล 8 ไม่ใช่พุทธดำรัสด้วยการนำเอาทฤษฎีสัมพัทธภาพ และหลักมหาปเทศ 4 มาประยุกต์ใช้ตีความข้อเท็จจริงที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดร.ปกรณ์ สิงห์สุริยา ได้โต้แย้งไว้ว่าหลักมหาปเทศ 4 ที่พระเมตตานันทโกภิกขุ นำมาใช้แสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการบัญญัติศีล 8 นั้น หลักมหาปเทศ 4 มีไว้สำหรับตรวจสอบคำกล่าวอ้างว่าสิ่งหนึ่ง ๆ เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสาสน์นั้น ควรสันนิษฐานว่า ใช่หรือไม่ใช่คำรัสของพระผู้มีพระภาค (ปกรณ์ สิงห์สุริยา, 2555) แต่พระเมตตานันทโก ภิกขุ นำมาใช้ในการแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลและเหตุการณ์ของการบัญญัติศีล 8 แสดงให้เห็นว่ามหาปเทศ 4 ได้มีความหมายใหม่ที่ต่างไปจากเดิมแล้ว คือความหมายที่ได้จากการตีความโดยอาศัยทฤษฎีสัมพัทธภาพ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ได้ว่ามหาปเทศ 4 เป็นส่วนย่อย ที่พระเมตตานันทโก ภิกขุ ดึงออกมาจากองค์รวมเดิมของ

พระพุทธศาสนา และนำมาสู่องค์รวมใหม่ที่สร้างขึ้นโดยอาศัยความคิดจากวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ เพื่อให้หลักมหาปเทศ 4 สามารถตอบสนองความสนใจหลักของพระเมตตานันโทภิกขุที่มุ่งตีความข้อเท็จจริง และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก มากกว่าจะสนใจในคำสอน ส่วนที่สัมพันธ์กับความพันทุกข์ อันเป็นหลักการของมหาปเทศ 4 (ปกรณ์ สิงห์สุริยา, 2555)

ส่วนการที่พระเมตตานันโท ภิกขุ กล่าวอ้างถึงวิทยาศาสตร์สมัยใหม่นั้น เห็นได้ว่าการอ้างวิทยาศาสตร์ช่วยให้น้ำหนักแก่การทำลายต่อการตีความแนวทางแบบจารีต จึงเชื่อได้ว่าเป็นการยึดถือยึดมั่นกับอคติบางอย่างนั่นเอง ทั้งนี้หลักการตีความโดยพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่อยู่ในคัมภีร์ การศึกษาบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของคัมภีร์ในประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างคัมภีร์ต่าง ๆ ที่พระเมตตานันโท ภิกขุ ใช้นี้มีใช้เรื่องใหม่ แต่มีมานานนับร้อยปีแล้ว ในสำนักการศึกษาคัมภีร์ “ประวัติศาสตร์วิจารณ์” (historical criticism) หลักการดังกล่าวสามารถประยุกต์ใช้โดยไม่ต้องอ้างถึงทฤษฎีฟิสิกส์สมัยใหม่แต่อย่างใด แต่ที่พระเมตตานันโท ภิกขุ อ้างถึงทฤษฎีฟิสิกส์สมัยใหม่แทนการอ้างประวัติศาสตร์วิจารณ์ จึงเป็นเรื่องเพื่อให้มีน้ำหนักความน่าเชื่อถือในการวิเคราะห์สำหรับรูปแบบการตีความและอธิบายนั่นเอง (ปกรณ์ สิงห์สุริยา, 2555)

ดร.ปกรณ์ สิงห์สุริยา ได้พบความไม่ตรงกันระหว่างวิทยาศาสตร์ที่มีอยู่จริงกับวิทยาศาสตร์ที่นำเสนอในผลงาน โดยพระเมตตานันโท ภิกขุ อ้างถึงทฤษฎีและหลักการของฟิสิกส์สมัยใหม่แต่นำมาใช้มีเพียงคำสำคัญ ได้แก่ กาละ-เทศะ ที่ไม่มีความหมายคงเดิมตามนักวิทยาศาสตร์ใช้กัน อันเป็นการใช้ทุตรรกบท (fallacy) ของการใช้คำมีความหมายหลายนัย (ปกรณ์ สิงห์สุริยา, 2555) ทำให้ไม่อาจกล่าวได้ว่าวิทยาศาสตร์ที่อ้างอิงนั้น เป็นวิทยาศาสตร์จริง ๆ เพราะส่งผลให้คำสอน คือ หลักมหาปเทศ 4 มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทำให้การตีความของพระเมตตานันโท ภิกขุ ขาดน้ำหนักความน่าเชื่อถือไป แม้จะใช้วิธี การให้เหตุผลของทางตะวันตกมาใช้ร่วมด้วยก็ตาม

นอกจากนี้การนำหลักมหาปเทศ 4 มาใช้ตีความกรณีกรรม 8 ประการ เป็นพุทธพจน์หรือไม่นั้น อาจารย์มนตรี สืบดวง (ปัจจุบัน ผศ.ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์) เห็นว่า ควรนำหลักการที่พระพุทธองค์ทรงให้แนวทางไว้ในพระไตรปิฎกแก่พระน้านางปชาบดีโคตมีเถรีเรียกว่า ลักษณะ ตัดสินพระธรรมวินัย 8 ประการ คือ

- 1) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ไม่เป็นไปเพื่อความมีกำหนด
- 2) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความพราก ไม่เป็นไปเพื่อความประกอบไว้
- 3) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อการไม่สะสม ไม่เป็นไปเพื่อความสะสม
- 4) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความมกน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความมกมาก

- 5) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ
- 6) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความสงบ ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ
- 7) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อปรารถนาความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน
- 8) ธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงยาก

ลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย 8 ประการ ดังกล่าวนี้นิพนธ์นำมาใช้คู่กับหลักมหาปเทศ 4 ด้วย ไม่ควรใช้เฉพาะแนวทางใดแนวทางหนึ่ง อันจะทำให้ขาดการพิจารณาอย่างรอบด้าน ซึ่งจากการศึกษาของอาจารย์มนตรี สืบดวง พบว่า ครุธรรมเป็นพุทธพจน์ โดยค้นคว้าหาหลักฐานจากคัมภีร์ แล้ววิเคราะห์ด้วยหลักการตัดสินพระธรรมวินัย 8 ประการ พร้อมด้วยหลักมหาปเทศ 4 (มนตรี สืบดวง, 2549) และได้ให้ข้อสังเกตว่า การตีความของพระเมตตาโนโท ภิกขุ น่าจะเป็นการตีความโดยใช้หลักการตีความที่ถือว่า ความหมายที่แท้จริงอยู่ที่ตัวบท (text) และผู้อ่าน (reader) เป็นสำคัญ ซึ่งควรนำหลักการตีความที่ถือว่าความหมายที่สมบูรณ์ อยู่ที่ผู้แต่ง (author) เข้ามาช่วยตีความด้วย เนื่องจากบริบทของสังคมอินเดียในสมัยพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ทรงบัญญัติเรื่องครุธรรม 8 ประการ นั้นถือว่าเป็นผู้แต่ง ดังนั้น บริบทของสังคม มีผลอย่างมากต่อการที่ผู้แต่งคือพระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติอะไร หรือไม่บัญญัติอะไร เพราะหากทรงบัญญัติในเรื่องที่ขัดแย้งกับสังคมอย่างมาก จะทำให้เกิดการต่อต้าน อันจะส่งผลกระทบต่อการศึกษาพระพุทธศาสนา (มนตรี สืบดวง, 2549)

2. อคติทางเพศในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระเมตตาโนโท ภิกขุ ตีความว่า ครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส เพราะเนื้อหาสาระของครุธรรม 8 มีความเป็นอคติทางเพศ มีแนวความคิดการเลือกปฏิบัติต่อสตรี ทำให้มีความแตกต่างระหว่างสตรีกับบุรุษในบทบาทต่าง ๆ ทางสังคม ศาสนาและทัศนคติที่ไม่ดีต่อสตรี ซึ่งเข้ากันไม่ได้กับแนวคิดที่ให้ความเคารพที่เสมอภาคทั้งหญิงชายที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรเป็นส่วนใหญ่ ที่มีการกล่าวถึงความเสมอภาคระหว่างภิกษุและภิกษุณี (พระเมตตาโนโท ภิกขุ, 2555 ข)

ทัศนคติที่ไม่ดีต่อสตรี หรือความมีอคติต่อเพศหญิงนั้น เป็นเรื่องให้เห็นว่าสิทธิของผู้หญิงมีสถานภาพในสังคมด้อยกว่าผู้ชาย โดยเห็นว่าตามธรรมชาติแล้วผู้หญิงกับผู้ชายมีความแตกต่างกัน ซึ่งนำไปสู่การเคลื่อนไหว (rights of women movement) ทางสังคมที่เรียกร้องความเท่าเทียมกันของบุรุษและสตรีในเรื่องการศึกษา ความสัมพันธ์ระหว่างเพศ สิทธิของสตรี การเข้าถึงทรัพยากรและอำนาจทางการเมือง ตลอดจนการยุติความรุนแรงที่เกิดขึ้นต่อผู้หญิงในสังคม ที่เรียกว่า สตรีนิยม (Feminism) หรือคตินิยมสตรีเป็นกลุ่มขบวนการและอุดมการณ์มีเป้าหมาย เพื่อยุติการจัดตั้ง และปกป้องสิทธิทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมแก่สตรี รวมถึงการแสวง จัดตั้งโอกาสที่เท่าเทียมแก่สตรีในการศึกษาและการจ้างงานด้วย ชาร์ลส์ ฟูริเอ นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส เป็นผู้ให้กำเนิดคำนี้ ในปี ค.ศ. ๑๘๓๗ สตรีนิยมหรือคตินิยมสตรีนี้มีกำเนิด

และเริ่มแพร่หลาย จากทางประเทศตะวันตกสู่ประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทย ซึ่งพระเมตตานันโท ภิกขุเห็นว่าในพระพุทธศาสนาเถรวาท ครุธรรม ๘ ประการ คือ ปัญหาพื้นฐานของสิทธิมนุษยชนในพระไตรปิฎก พระดำรัสในพระไตรปิฎก ล้วนมีสาระรับรองความเท่าเทียมกันของมนุษย์ทุกคนไม่ว่าหญิงหรือชาย

แนวคิดสตรีนิยมหรือคตินิยมสตรีนี้ ในสมัยพุทธกาลนั้น แนวคิดนี้ยังไม่เกิดขึ้นเป็นขบวนการใหญ่โต อีกทั้ง สังคมพุทธก็เกิดขึ้นมาท่ามกลางสังคมพราหมณ์ ได้มีการศึกษาถึงสถานภาพและบทบาทของสตรีในคัมภีร์ธัมมปัทมสูตรที่ปรากฏสถานภาพของสตรีในสังคมพราหมณ์สมัยพุทธกาล ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลการครอบงำของพราหมณ์ สตรีมีฐานะทางสังคมต่ำกว่าบุรุษ ไม่สามารถดูแลตัวเองได้ต้องมีบุรุษคุ้มครอง สตรีถูกมองว่า เป็นเพียงทรัพย์สินสมบัติของสามี มีหน้าที่ให้กำเนิดบุตรและคอยปรนนิบัติดูแลสามีและลูก ๆ หากไม่สามารถมีบุตรชายต้องให้สามี มีภรรยาใหม่ แต่หากให้กำเนิดบุตรชายได้ ก็จะได้รับการยกย่องจากครอบครัวของทางสามี ส่วนสตรีผู้เป็นทาสี โสเภณี นักบวชสตรี หรือชัตติยานี พอมีอิสรภาพในบางเรื่อง แต่ก็มิมีฐานะทางสังคมต่ำกว่าผู้ชาย และอยู่ภายใต้การดูแลของผู้ชาย (พระมหานิกาย อหิสโก (ทองดีนอก), 2553)

ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับคติทางเพศในพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงต้องนำเอาบริบททางสังคม ที่สังคมพุทธอยู่ท่ามกลางการแวดล้อมของสังคมพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่มาพิจารณาด้วย และอาจารย์มนตรี สืบดั่ง เห็นว่า การตีความของพระเมตตานันโทภิกขุ ใช้หลักการตีความที่ถือว่า ความหมายที่แท้จริงอยู่ที่ตัวบทและผู้อ่าน เป็นสำคัญนั้นน่าจะนำหลักการตีความที่ถือว่าความหมายที่สมบูรณ์อยู่ที่ผู้แต่งมาช่วยตีความด้วย เพราะบริบทสังคมอินเดีย สมัยพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้บัญญัติเรื่องครุธรรม ถือว่าเป็นผู้แต่ง บริบททางสังคมนี้มีผลอย่างมากต่อการที่พระพุทธเจ้าจะทรงบัญญัติอะไรหรือไม่บัญญัติอะไร เพราะถ้าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติในเรื่องที่ขัดแย้งกับสังคมอย่างมาก ก็จะทำให้เกิดการต่อต้านจากประชาชนได้ และจะส่งผลให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นไปด้วยความยากลำบาก เป็นไปได้ว่าพระพุทธองค์มิได้ทรงเห็นด้วยกับเรื่องการที่ผู้ชายมีอำนาจเหนือผู้หญิง แต่เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงต้องการสื่อสารกับประชาชนในยุคนั้นที่มีความเข้าใจและมีวัฒนธรรมอย่างนั้น (มนตรี สืบดั่ง, 2549)

3) เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาทในยุคหลังพุทธกาล พระเมตตานันโทภิกขุ ตีความว่า ครุธรรม 8 ประการ เป็นเหตุให้ภิกษุณีเถรวาทเสื่อมสูญเนื่องจากครุธรรม 8 เป็นการกำหนดหน้าที่อันหนัก 8 ประการ สำหรับผู้เป็นภิกษุณีจะต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัด เป็นการจำกัดจำนวนภิกษุณี ทำให้ภิกษุณีลดจำนวนลงจนสูญไป อันเป็นการทำลายภิกษุณีสงฆ์ แต่ตามข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ มิได้เป็นไปตามที่พระเมตตานันโทภิกขุตั้งสมมุติฐานไว้เลย ในกรณีนี้ แม่ชี กฤษณา รักษาโฉม (ปัจจุบัน ผศ.ดร.แม่ชี กฤษณา รักษา

โณม) ได้ศึกษาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์แล้ว มีเหตุผลที่สามารถอธิบายได้ว่าภิกษุณีเถรวาทเสื่อมสูญไปจากวงการคณะสงฆ์โดยไม่เกี่ยวกับการบัญญัติ ครุธรรม ๘ ประการ แต่เป็นเพราะเหตุปัจจัยภายในและภายนอก

ปัจจัยภายใน คือ พฤติกรรมของภิกษุณี เป็นสาเหตุของการบัญญัติสิกขาบทในสมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ปรากฏว่า ภิกษุณีที่เป็นปุณฺณหลายรูป มีพฤติกรรมไม่เหมาะสมหลายเรื่องตามที่มีบัญญัติเป็นสิกขาบทสำหรับภิกษุณีไว้ แม้ภิกษุณีในสมัยหลังพุทธกาล ไม่มีหลักฐานบันทึกพฤติกรรมไว้เหมือนในสมัยพุทธกาล แต่สามารถศึกษาพฤติกรรมได้จากสมัยพุทธกาล เมื่อมีพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมแก่เพศบรรพชิต ทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธา ไม่มาทำบุญให้ภิกษุณี จึงไม่สามารถอยู่เป็นภิกษุณีได้

ปัจจัยภายนอก คือ วัฒนธรรมการแต่งงานตามธรรมเนียมศาสนาพราหมณ์ ถือว่าการแต่งงานเป็นสิ่งที่สูงสุดในชีวิต เพื่อมีบุตรชายสืบสกุล เมื่อแต่งงานแล้ว จะออกบวชเป็นภิกษุณีต้องขออนุญาตสามีก่อนหรือสตรีที่อยู่ในความปกครองของบิดา มารดา เป็นเรื่องยากที่บิดา มารดา จะปล่อยใ้มาบวช แม้บวชแล้วก็ยังมีภัยจากบุรุษ สุดท้ายคือเหตุการณ์ความไม่สงบของบ้านเมือง ดังเช่นในอินเดียที่ภิกษุณีเถรวาทสูญสิ้นลงพร้อมกับวงศ์ของภิกษุ (แมชีกฤษณา รักษาโณม, 2551)

สาเหตุสำคัญที่ทำให้ภิกษุสงฆ์เถรวาทเสื่อมสูญไป จึงเห็นได้อย่างชัดเจน คือ เกิดจากความไม่สงบของบ้านเมือง สังคม และวัฒนธรรมไม่เอื้อให้สตรีออกบวชไม่ได้เกิดจากการบัญญัติครุธรรม 8 ดังจะเห็นได้จากครุธรรม 8 มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาล มีภิกษุณีสงฆ์เจริญแพร่หลายในชมพูทวีปอยู่ช้านาน ตลอดจนภิกษุณีสงฆ์เจริญรุ่งเรืองในลังกาทวีปยาวนานไม่น้อยกว่า 1,000 ปี แต่ในที่สุดได้สูญสิ้นไป ด้วยเหตุใดและกาลใด ไม่ปรากฏชัด ส่วนในประเทศไทย ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้เคยมีภิกษุณีสงฆ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551)

วิเคราะห์ครุธรรม 8 กับการเสื่อมสูญภิกษุณีสงฆ์เถรวาท

การตีความพระไตรปิฎกของพระเมตตานันโทภิกขุ กรณีครุธรรม 8 กับการเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาท ในภาพรวมของหนังสือเหตุเกิด พ.ศ. 1 พระเมตตานันโทภิกขุ มุ่งตีความให้เห็นว่า เกิดความขัดแย้งในคณะสงฆ์หลังพุทธปรินิพพาน ทำให้การทำปฐมสังคายนา ไม่น่าเชื่อถือ ส่งผลให้พระไตรปิฎกเป็นหลักฐานที่ไม่แน่นอน ตลอดจนวิธีตีความพระไตรปิฎกตามแบบจารีตประเพณี ที่ยึดพระไตรปิฎกเป็นหลักฐานที่สำคัญที่สุด มีความไม่น่าเชื่อถือไปด้วย จึงนำวิธีการตีความแบบตะวันตกมาใช้ ซึ่ง ดร.ปรกรณ์ สิงห์สุริยา วิเคราะห์ว่าเป็นการทำพุทธศาสนามาตีความและอธิบายด้วยกรอบวิทยาศาสตร์ ส่วนกรณีครุธรรม 8 เป็นสาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณีสงฆ์เถรวาทของพระเมตตานันโทภิกขุ นั้นพิจารณาได้เป็น 3 ประเด็น คือ

1. ครุธรรม 8 กับการเป็นพุทธพจน์ พระเมตตานันโทภิกขุ มีความว่า ครุธรรม ๔ ประการ ไม่ใช่พุทธดำรัส โดยอ้างทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ได้แก่ ทฤษฎีสัมพัทธภาพ ที่อัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ได้อธิบายไว้ เกี่ยวกับปรากฏการณ์สนามแม่เหล็กไฟฟ้า ในมิติแห่งกาลและเทศะ โดยอ้างเฉพาะแนวคิดเชิงสัมพัทธ์ โดยผู้ตีความต้องตระหนักว่า เมื่อพบข้อความหนึ่ง ๆ ในพระไตรปิฎก ไม่ควรด่วนสรุปว่า เป็นเหตุการณ์ที่พระผู้มีพระภาคตรัส หรือกระทำเช่นนั้น เช่นนี้ คงสรุปได้เพียงว่า เป็นข้อความที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเท่านั้น ด้วยเหตุผลว่าการรับรู้เหตุการณ์นั้น อยู่ในบริบทของกาลและ-เทศะ ของผู้อ่านพระไตรปิฎก ไม่ใช่การมีประสบการณ์ตรง คืออยู่ในกาลและ-เทศะ ของเหตุการณ์ขณะเกิดขึ้นจริง และได้ทำหลักมหาปเทศ 4 มาอ้างเพื่อให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคลและเหตุการณ์ของการบัญญัติครุธรรม 8 ว่า ไม่ใช่พุทธดำรัส

ในการที่พระเมตตานันโทภิกขุ นำหลักการมหาปเทศ 4 มาใช้ตีความในกรณีนี้ เมื่อพิจารณาถึงความเหมาะสมแล้ว จะเห็นได้ว่า ไม่น่าจะเหมาะสม เพราะหลักมหาปเทศ 4 นี้มีไว้สำหรับตรวจสอบคำกล่าวอ้างว่า สิ่งหนึ่ง ๆ เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุตสนั่นนั้น ควรสันนิษฐานว่าใช่หรือไม่ใช่ดำรัสของพระผู้มีพระภาค ตามที่พระเมตตานันโทภิกขุเองก็ได้กล่าวไว้ว่าเป็นหลักการพิจารณาว่า คำสอนที่มีผู้กล่าวอ้างว่า เป็นพุทธดำรัสหรือคำสอนของพระองค์ ด้วยเหตุผลและข้ออ้างต่าง ๆ นั้น ต้องตรวจสอบโดยการเปรียบเทียบกับพระธรรมวินัยที่ได้ทรงบัญญัติไว้ก่อน ในประเด็นนี้ ดร.ปรกรณ์ สิงห์สุริยา ก็ได้ศึกษาและเห็นว่า พระเมตตานันโทภิกขุ นำหลักมหาปเทศ 4 มาใช้ไม่ตรงกับหลักการเดิม เพราะนำมาใช้เพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล และเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ของการบัญญัติครุธรรม 8 แทนที่จะสนใจในคำสอนส่วนที่สัมพันธ์กับความ พ้นทุกข์ อันเป็นหลักการที่แท้จริง แสดงให้เห็นว่า มหาปเทศ 4 ได้มีความหมายใหม่ที่ต่างไปจากเดิม มาเป็นความหมายที่ได้จากการตีความ โดยอาศัยทฤษฎีสัมพัทธภาพ ซึ่งตามมโนทัศน์ เรื่อง วงเวียนแห่งการตีความ มหาปเทศ 4 เป็นส่วนย่อยที่พระเมตตานันโทภิกขุ ดึงออกมาจากองค์รวมเดิมของพระพุทธศาสนา และนำมาสู่องค์รวมใหม่ที่สร้างขึ้นด้วยกรอบความคิดทางวิทยาศาสตร์แล้วตีความให้สอดคล้องกับวิทยาศาสตร์ แต่ปรากฏว่าในการอ้างทฤษฎีและหลักการของทางวิทยาศาสตร์นั้น มีการนำมาใช้เพียงคำสำคัญ ได้แก่ กาลและ-เทศะ ที่ไม่มีหมายคงเดิมตามที่นักวิทยาศาสตร์ใช้กัน อันเป็นปรากฏการณ์ของสนามแม่เหล็กไฟฟ้า จึงเป็นการอ้างเหตุผลแบบพุทธรบบท ของการใช้คำ มีความหมายหลายนัย ทำให้ไม่อาจกล่าวได้ว่าวิทยาศาสตร์ที่อ้างอิงนั้นเป็นวิทยาศาสตร์จริง ๆ เพราะส่งผลให้มหาปเทศ 4 มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมด้วย ดังนั้น เหตุผลของพระเมตตานันโทภิกขุ จึงไม่สามารถตีความว่าครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส

2. อกติทางเพศในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระเมตตานันโทภิกขุ มีความว่า การบัญญัติครุธรรม 8 ไม่ใช่พุทธดำรัส เพราะครุธรรม 8 มีอกติทางเพศ มีแนวคิดในการเลือกปฏิบัติ

ต่อสตรี มีความแตกต่างระหว่างภิกษุและภิกษุณีในบทบาทต่าง ๆ ทางสังคมศาสนา ซึ่งไม่ใช่แนวคิดของพระผู้มีพระภาคที่ให้ความเสมอภาคทางเพศ ตามที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นส่วนใหญ่ ครุธรรม 8 ก่อให้เกิดปัญหาพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน ในประเด็นนี้หากพิจารณาถึงเหตุการณ์ในยุคปัจจุบันที่มีการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เรียกร้องความเท่าเทียมกันของบุรุษและสตรี ที่เรียกว่าแนวคิดสตรีนิยม ก็เห็นได้ว่า ในสมัยพุทธกาลแนวคิดนี้ยังไม่ได้เกิดขึ้นในสังคมพราหมณ์ การที่สังคมพุทธก็เกิดขึ้นมาท่ามกลางสังคมพราหมณ์ ตามที่นักวิชาการได้ศึกษา พบว่าสถานภาพของสตรีในสังคมพราหมณ์สมัยพุทธกาล ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลการครอบงำของพราหมณ์ สตรีมีฐานะทางสังคมต่ำกว่าบุรุษ ในการตีความว่า ครุธรรม 8 เป็นปัญหาพื้นฐานของสิทธิมนุษยชน จึงต้องนำเอาบริบททางสังคม ที่สังคมพุทธตกอยู่ท่ามกลางการแวดล้อมของสังคมพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่มาช่วยตีความด้วย ตามที่นักวิชาการเห็นว่า บริบททางสังคมนี้มีผลอย่างมากต่อการที่พระผู้มีพระภาคจะทรงบัญญัติอะไร หรือไม่บัญญัติอะไร เพราะถ้าทรงบัญญัติในเรื่องที่ขัดแย้งกับสังคมอย่างมากก็จะทำให้เกิดการต่อต้านจากประชาชนได้ และจะส่งผลให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นไปด้วยความยากลำบาก จึงต้องบัญญัติเพื่อความสอดคล้องกับวัฒนธรรมและประเพณีของคนอินเดียในสมัยนั้น จึงมิใช่การมีอคติทางเพศแต่อย่างใด

3. เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาทในยุคหลังพุทธกาล พระเมตตานันโทภิกขุ ตีความว่า ครุธรรม 8 ประการ เป็นเหตุให้ภิกษุณีเถรวาทเสื่อมสูญ ด้วยเหตุผลที่ครุธรรม 8 เป็นการกำหนดหน้าที่อันหนัก 8 ประการ สำหรับภิกษุณีที่จะต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัด เป็นเหตุให้ภิกษุณีสงฆ์เถรวาทลดจำนวนลงจนเสื่อมสูญไป ครุธรรม 8 บัญญัติขึ้นมาโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อทำลายภิกษุณีสงฆ์ ในประเด็นนี้ เป็นเรื่องที่สามารถหาข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ มาช่วยตีความได้ ดังที่ได้มีนักวิชาการร่วมสมัย ได้ศึกษาค้นคว้าพบว่า การตีความว่าครุธรรม 8 เป็นเหตุให้ภิกษุณีเสื่อมสูญ ยังมีข้อโต้แย้งทางด้านประวัติศาสตร์ว่า เหตุปัจจัยแห่งความเสื่อมสูญของภิกษุณีเถรวาท เกิดจากความไม่สงบของบ้านเมือง ตลอดจนสังคมและวัฒนธรรมไม่เอื้อให้สตรีออกบวช ไม่ได้เกิดจากการบัญญัติครุธรรม 8 ประการ แต่อย่างใด เพราะแม้ในภายหลังพุทธกาล ก็มีสตรีออกบวชเป็นภิกษุณีจำนวนมากดังกล่าว จากเหตุผลและหลักฐานของนักวิชาการหลายท่านที่ได้โต้แย้ง จึงทำให้การตีความของพระเมตตานันโท ภิกขุ ไม่ถูกต้องตามพระไตรปิฎก ครุธรรม 8 ประการ จึงไม่ได้เป็นสาเหตุของการเสื่อมสูญภิกษุณีเถรวาท

บทสรุป

บทความนี้ได้นำเสนอการตีความที่เห็นว่าครุธรรม 8 ประการ เป็นพุทธดำรัสจริง ไม่มีอคติทางเพศ และครุธรรม 8 ประการ มิได้เป็นสาเหตุของการเสื่อมสูลูกศิษย์สงฆ์เถรวาท โดยยกเอาเหตุผลของนักวิชาการร่วมสมัยหลาย ๆ ท่าน ที่ได้โต้แย้งเหตุผลของพระเมตตานันโท ภิกขุ นำมาอ้างว่ามีความบกพร่องหลายประการ ทั้งในการให้เหตุผลด้วยการตีความแบบตะวันตกที่เรียกว่า อรรถปริวรรตศาสตร์ (Hermeneutics) ที่เป็นการนำเอาพุทธศาสนา มาตีความและอธิบายด้วยกรอบวิทยาศาสตร์ ปรากฏว่ามีการให้เหตุผลที่ไม่สมเหตุสมผล เรียกว่า เป็นการใช้ทุตรรกบท (Fallacy) ของการนำทฤษฎีสัมพัทธภาพทางวิทยาศาสตร์มาประยุกต์ใช้ตีความที่ไม่มีความหมายคงเดิม ตามความหมายในทฤษฎีสัมพัทธภาพที่นักวิทยาศาสตร์ใช้อยู่ และการประยุกต์ใช้หลักธรรม ในพระไตรปิฎก คือ มหาปเทส 4 มาใช้หาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับบุคคล และเหตุการณ์ของการบัญญัติครุธรรม 8 ประการนั้นไม่เหมาะสม เนื่องจากมหาปเทส 4 เป็นหลักธรรมสำหรับใช้ตรวจสอบว่า คำกล่าวอ้างว่าสิ่งหนึ่ง ๆ เป็นธรรมเป็นวินัย เป็นสัตตสุสานั้นนั้นใช่หรือไม่ใช่ ดำรัสของพระผู้มีพระภาค ซึ่งควรนำหลักลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย 8 ประการมาใช้ควบคู่กับหลักมหาปเทส 4 ด้วย

การบัญญัติครุธรรม 8 ประการ มิได้มีอคติทางเพศ เนื่องจากสังคมพุทธอยู่ท่ามกลางสังคมพราหมณ์ ที่สถานภาพของสตรี มีฐานะทางสังคมต่ำกว่าบุรุษ ในการบัญญัติครุธรรม 8 จึงต้องบัญญัติให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมของคนอินเดียในสมัยนั้น โดยมีได้มีอคติทางเพศ แต่อย่างไรก็ตาม สามารถเข้าใจได้ว่า ครุธรรม 8 เป็นข้อปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุณีเอง การบัญญัติในเรื่องที่ขัดแย้งกับสังคมอย่างมาก ย่อมทำให้เกิดการต่อต้านได้ และมีผลกระทบต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

สำหรับการอ้างว่าครุธรรม 8 ประการ เป็นสาเหตุของการเสื่อมสูลูกศิษย์เถรวาท ก็ไม่เป็นเหตุผลเพียงพอ เมื่อนำเอาเหตุผลของนักวิชาการที่แสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่น่าเชื่อถือ ได้ว่าเหตุปัจจัยของความเสื่อมสูลูกศิษย์สงฆ์เถรวาท เกิดจากปัจจัยภายใน คือ พฤติกรรมของภิกษุณี และปัจจัยภายนอกคือสังคม วัฒนธรรม และเหตุการณ์ความไม่สงบของบ้านเมือง

ดังนั้น การตีความของพระเมตตานันโท ภิกขุ กรณีครุธรรม 8 ประการ เป็นสาเหตุของการเสื่อมสูลูกศิษย์เถรวาท จึงไม่ถูกต้องตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ตลอดจนหลักฐานและเหตุผลที่นำมาอ้าง ก็ไม่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการโดยทั่วไป จึงสมควรตระหนักและใช้เป็นแนวทางพิจารณาการตีความและอธิบายพระพุทธศาสนา โดยใช้กรอบวิทยาศาสตร์ของพุทธศาสนิกชนรุ่นหลังต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- จำรูญ ธรรมดา. (2555). **กระบวนการตีความพระพุทธรูปตามแนวทางคัมภีร์เนตติ**.
กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรศาสนการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2543). **กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร**.
กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**.
พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส อาร์ พรินติ้ง เนสโปรดักส์ จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เมตตานันโท ภิกขุ. (2555 ก). **เหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 1**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พระอาทิตย์.
- _____. (2555 ข). **เหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พระอาทิตย์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). **พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด อรุณการพิมพ์.
- พระมหานรินทร์ อหิสโก (ทองดินนอก). (2553). “การศึกษาวิเคราะห์สถานภาพและบทบาทของสตรีที่ปรากฏในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แม่ชี ฤทธา รักษาโฉม. (2551). “การศึกษาปัญหาเรื่องการเสื่อมสลายของภิกษุณีสงฆ์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ปกรณ สิมหะสุริยา. ผศ.ดร. (2555). “การตีความและอธิบายพระพุทธรูปด้วยกรอบความคิดทางวิทยาศาสตร์ : กรณีศึกษา”. **รายงานวิจัยโครงการวิจัยศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**.
- มนตรี สืบด้วง. (2549). “ครุธรรมกับความเป็นพุทธพจน์”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วีระชาติ นิมอนงค์. ดร. (2552). “การศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **รายงานวิจัย**. สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

